

Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України
2001 • ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СТУДІЇ • 3

1-15

ГАЛИЧИНА ТА ВОЛИНЬ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

ДО 800-річчя ЗДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Фонд "Сейбр-Світло", Львів
за підтримки
"Фонду сприяння демократії"
Посольства США, Київ

Львів 2001

Леонтій Войтович

ЮРІЙ ЛЬВОВИЧ І ЙОГО ПОЛІТИКА

Стан джерел, які стосуються історії Галицько-Волинської землі початку XIV ст., такий, що багато поважних істориків, серед них В.Пашуто та М.Котляр, взагалі вважали за краще про цей період не писати. Краща робота, яка охоплює цей період, на наш погляд належить Я.Ісаєвичу¹.

Титул князя Юрія, зафікований у його печатці: “S[igilum] Domini Georgii regis Russiae” (аверс) і “S[igilum] Domini Georgii principis Ladimiriae” (реверс)² свідчить про відродження при ньому об’єднаної Галицько-Волинської держави. При цьому під королівством Русі, напевно, можна вважати Галицьку землю. Впродовж XIII ст., в т.ч. в часи Лева Даниловича, західні джерела визнавали за Галицькою землею статус королівства. Можливо, це пов’язувалося з визнанням римськими папами цього статусу за Галицькою землею, якого добився ще у XII ст. угорський король Бела III, а його син Андрій II – у 1215 р. для сина Калмана. Цей титул був підтверджений Данилові Галицькому при його коронації у 1256 р. Титул князя володимирського свідчить під час об’єднання обох земель, яке наступило правдоподібно, ще в останні роки правління Лева Даниловича. У будь-якому випадку цей титул означає, що нащадки Мстислава Даниловича, який у 1288 р. об’єднав Східну і Західну Волинь, вже не жили. У легендарній частині литовсько-білоруських літописів збереглося повідомлення про литовсько-волинську війну у 1315 р., на якій загинув князь Володимир³. Були версії, що саме з його дочкою нібито одружився Любарт Гедимінович, отримавши в такий спосіб Луцьке князівство. Однак історичність князя Володимира досить проблематична. Якби Володимир був сином Мстислава Даниловича, то він мав би успадкувати володимирський престол. Навіть, якщо б цей князь був сином Данила Мстиславовича (згаданого під 1280 р.), то і тоді, як єдиний спадкоємець Мстислава Даниловича, мав би успадкувати Володимир (правило, за яким внук втрачав права на спадок діда, коли його батько помер при житті

останнього, було введено для обмеження числа спадкоємців, коли їх було багато). Якби Володимирське князівство перейшло до Юрія Львовича через завоювання, то літописи, польські чи угорські хроніки або орденські документи неминуче залишили б якусь інформацію про конфронтацію галицьких і волинських князів на межі XIII-XIV ст. Швидше всього у литовсько-білоруських літописах (як і вважав В.Антонович) відобразилося повідомлення про смерть володимирського князя Володимира Васильковича (помер у 1288 р., а не 1315 р.), який часто воював із литовцями і, можливо, помер від гангрени через неправильне лікування рані, отриманої у бою⁴. Про те, що Юрій тримав “в своїй честі” Волинську землю, писав трохи пізніше митрополит Кипріян⁵.

Я.Ісаєвич звернув увагу, що титул короля Русі не обов’язково свідчить про коронацію Юрія, оскільки західноєвропейські джерела фіксують визнання статусу королівства за державою, а не за окремими особами⁶. З цим можна було б погодитися, але, на наш погляд, саме титул на автентичній печатці та зображення Юрія у королівській короні з регаліями насамперед свідчать про декларування королівської гідності, тобто саме коронування. Крім того, коронація королівською короною могла відображувати стремління до незалежності від Орди. Вже Данило Романович намагався повністю позбутися ординської опіки. Це втілилося у прийнятті королівського титулу і готовності визнати зверхність Папи в обмін на організацію хрестового походу. Це позначилося на офіційній ідеології: “О, зліше зла честь татарська...,” – написав волинський літописець, оцінюючи прийом у Батия свого князя, якого трактували значно краще, ніж інших Рюриковичів, яким довелося їздити в Орду⁷. Це втілилося і в будівництві кам’яних укріплень та відвертому збройному виступі проти Куремси, до улусу якого належали Галицько-Волинські землі. Така політика мала тільки короткий успіх. Залежність цих земель від Орди відновив Бурундай. Загострення взаємин золотоординських ханів з Ногаєм, який приєднав до себе за незнаних обставин улус Бурундая, привело до певного ослаблення цієї залежності. Лев Данилович з допомогою військ Ногая розшировав свої володіння в Закарпатті та Польщі. Міжусобиця в Орді, що закінчилася загибеллю Ногая у битві з військом Токти, яка відбулася 15.09.1300 р. десь у низов’ї Південного Бугу чи Дністра у місцевості Куканлик, не могла не мати наслідків для Галицько-Волинської держави. Хоча галицько-волинські дружини напевно

були у складі війська Ногая⁸, ординський вплив після 1300 р. сягав не дальнє від Поділля⁹.

Прийняття королівського титулу й організація окремої Галицької митрополії, на яке пішла, неохоча до подібних заходів, константинопольська патріархія (митрополит київський перебував у Володимири під ординським контролем), могли бути свідченням звільнення від ординської залежності¹⁰. Напевно, не випадково у грамоті від 9.08.1316 р. Андрій та Лев Юрійовичі обіцяли Тевтонському Ордену захист від ординців. За свідченням польського короля Владислава Локетка (лист до Папи Іоана XXII від 21.05.1323 р.), війська цих князів були нездоланим захистом проти ординців. Можливо, тому вони не змогли допомогти руху закарпатських феодалів у їхню підтримку і поборотися за Угорську спадщину. Окремі дослідники вважають, що ці князі загинули у боротьбі з Ордою¹¹. При цьому, звичайно, питання коронації Юрія Львовича залишається дискусійним.

Коронація Юрія Львовича, звичайно, аж ніяк не означає, що цей правитель признав церковну унію¹². При всій толерантності до католицької релігії у родині Лева Даниловича (його дружина залишалася католичкою, дочка пішла у монастир кларисок у Старому Сончі), саме релігійна політика цього князя, зокрема утворення окремої Галицької митрополії з допомогою рішучого противника унії візантійського імператора Андроніка II, свідчить про протилежне. Крім того відмова післанцям Папи Климента V (1305-1314), які пропонували “королю русинів ... приступити до послушенства Римській церкві та союзу з нею”, про яке повідомив Длугош¹³, без сумніву відноситься до Юрія Львовича.

Столицею Юрія Львовича та його наступників був Володимир. На нашу думку, за всіх інших причин, волинська династія так до кінця і не змогла справитися з галицьким боярством. Саме тому Данило Романович і Шварн Данилович тримали столицю у Холмі, Лев Данилович – у Львові¹⁴, а його наступники – у Володимири.

Юрій Львович став сюзереном Галицько-Волинської держави у зрілому віці. Він народився 24.04.1252 чи 1257 р. Близько 1269 р. отримав від батька Белзьке і Холмське князівства. Невідомо у якому році Лев Данилович передав йому владу в державі. Згідно з традицією, незадовго до смерті цей князь прийняв чернецтво і помер мало не безвісним монахом у Лаврові. Остання безсумнівна загадка про Лева Даниловича – повідомлення у хроніці

Генріха Геймбургського про зустріч з чеським королем Вацлавом II не пізніше середини травня 1299 р.¹⁵ Однак і при всіх сумнівах у автентичності грамоти Лева від 8.03.1301 р.¹⁶ не можна відкидати можливість використання подібної грамоти із справжньою датою (для більшої вірогідності було простіше датувати грамоту ранішим часом). Напад на Сандомирську землю у 1300 р. міг здійснити сам Юрій Львович на допомогу родичеві (сам намагався у 1288 р. утримати частину спадщини Володимира Васильковича), тим більше, що батько міг бути в той час у війську Токти (хоча Лев Данилович мав більше ніж 70 років, він був рухливим, їздив у теж Брно у 1299 р. і т.д.). І, нарешті, прийняття чернецтва могло бути вимушеним унаслідок суперництва сина з батьком. Виходячи з цього початок правління у Галицько-Волинському королівстві можна віднести до часу не раніше середини 1299 р. і не пізніше 1301 р.

Невдалими були з огляду політичних вигод і обидва шлюби короля Юрія. У 1282 р. він одружився з дочкою тверського князя Ярослава Ярославича, що було, мабуть, останньою спробою об'єднати зусилля західних і східних князів у боротьбі з ординцями. Перша дружина померла бл. 1286 р. У 1287 р. Юрій одружився вдруге з Євфимією, дочкою куявського князя Казиміра Конрадовича, сестрою Владислава Локетка¹⁷. Цей зв'язок розривав чесько-галицький союз, організований Львом Даниловичем, що мало фатальні наслідки для долі володінь в Люблінській землі і на Закарпатті.

Напевно під впливом дружини Євфимії Юрій Львович вважав одним із головних напрямів своєї політики зближення з польськими князями. В інтересах її брата Владислава Локетка у 1300 р. Юрій Львович здійснив похід аж під Krakів¹⁸. Десь тоді була видана за добжинського князя Земовита сестра Юрія Анастасія¹⁹. Близько 1301 р. була видана за сохачевського і черського князя Тройдена Болеславича дочка Юрія – Марія²⁰. Їхній син Болеслав-Юрій пізніше успадкував галицький престол у 1323 р. Ця політика не була до кінця продуманою. Чеський король Вацлав II отримав впевнену перемогу над Владиславом Локетком і добився свого визнання сюзереном Польщі. Владислав Локеток утік у Галицько-Волинське королівство²¹. У 1302 р. Юрій Львович надав йому допомогу і польський князь намагався відвоювати Сандомирську землю. Розплатою за цю авантюру

була втрата Люблінської землі. У тому ж 1302 р. раптовим ударом краківські та сандомирські дружини Вацлава II повернули собі Любленську землю, а воєвода Петро Галько (Галка) із залогою залишив Люблен²². Незважаючи на це, Юрій Львович і далі допомагав Владиславові Локетку, який з його допомогою у 1304-1305 рр. повернув собі Сандомирську землю, а у 1306 р. здобув Краків. Напевно, за цю допомогу король Юрій заслужив похвалу польського історика, який писав, що він був “муж мудрий і добрий, до духовенства щедрий, під правлінням якого Русь славилася досягненнями миру і достатку”²³.

У 1301 р. вигасла династія Арпадовичів. На Угорську спадщину мали право нащадки дочок угорських королів: сицилійський принц Карл Роберт, чеський король Вацлав II, баварський герцог Отто III і король Юрій Львович. Карл Роберт був сином короля Сицилії Карла Мартела з Анжуйської династії, матір’ю якого була Марія, дочка Стефана V і внучка Бели IV. Його претензії підтримували Неаполітанське королівство і Папа. Чеський король Вацлав був сином Кунегунди – дочки короткосічного галицького князя Ростислава Михайловича і Анни, дочки Бели IV. Він висунув свого сина Вацлава, якого коронував у 1302 р. Баварський герцог був сином Єлизавети, дочки Бейли IV. Юрій Львович – теж син дочки Бели IV – Констанції. Невідомо чому король Юрій не взяв участі у цій боротьбі, тим більше, що у нього були володіння на Закарпатті з центром у Ломперсасі (Берегові). Можливо, цьому завадила активна участь у польських подіях. У 1308 р. через Галицько-Волинську державу втікав герцог Отто. Рифмована хроніка Оттокара Штирійського відзначила теплу зустріч герцога з королем Юрієм²⁴. Нам здається, що союз Юрія Львовича і Отто III міг бути скріплений шлюбом Льва Юрійовича з незнаною з імені сестрою Агнеси, дружині Отто III. Я.Яблоновський, посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта Гедиміновича (дочку Льва Юрійовича) Бушою, що може бути скороченням від Богуслави. Від Яблоновського це ім’я запозичили Т.Нарбут та М.Карамзін, бо у Кромера імені княгині не приведено, а Зіморович назвав її Євфимією (очевидно, сплутав з Офкою-Євфимією?). Отже, дружиною Льва Юрійовича, напевно, була полька (тому і його дочка мала польське ім’я) – сестра Агнеса. Останнє дозволило її братам глоговським князям Генріху II та Яну претендувати у 1323 р. на

Галицько-Волинську спадщину, причому їхні претензії були визнані Папою²⁵. Можливо, що у Юрія Львовича були плани протиставити союз з польськими князями та баварським герцогом і чеському королю Вацлаву III і Карлу Роберту. Закарпатські володіння остаточно були втрачені у 1320-1322 рр.²⁶. Але якщо у 1299-1307 рр. наджупаном Берега був Григорій (який у документі 1299 р. титулувався урядником князя Лева), то комендант Берега Петер 15.06.1312 р. загинув у Розгонській битві як прихильник короля Карла Роберта. У 1315 р. березький жупан Б.Копас разом з Петром Петунею, пропонували визнати угорським королем Юрія Даниловича. У 1315-1317 рр. обоє підняли повстання проти Карла Роберта. У 1320 р. Карл Роберт надав привілей місту Ломпertsасу. Після одруження з дочкою польського короля Владислава Локетка Єлизаветою (6.07.1320 р.) він подарував Ломпertsас своїй дружині, яка влаштувала тут свою літню резиденцію²⁷. Отже, можна зробити висновок, що принаймні до кінця 1307 р. закарпатські володіння ще не були втрачені. Тобто таке становище зберігалося, поки союзник Юрія Даниловича баварський герцог Отто вів боротьбу за угорську корону. До 1310 р. Карл Роберт зумів схилити на свою сторону феодалів Берега або ж зайняв ці території, використовуючи як привід галицьку допомогу його противникові Отто. Але боротьба за закарпатські землі, заселені такими ж нащадками хорватів, як галичани, тривала майже до 1322 р.

Визначним успіхом політики короля Юрія було утворення у 1303 р. окремої Галицької митрополії згідно з грамотами константинопольського патріарха Афанасія I (1289-1293, 1303-1309) та візантійського імператора Андроніка II (1283-1328). Візантія опиралася утворенню нових митрополій на теренах Русі. Досить згадати невдалу спробу Андрія Боголюбського чи пізніші спроби великих князів литовських. Нова митрополія отримала 81 місце (на 10 місць нище київської). До неї були віднесені галицька, володимирська, перемишльська, луцька, турівська і холмська єпископії. Першим галицьким митрополитом став Нифонт, відомий з реєстру галицьких митрополитів у пізнішій грамоті короля Казимира III²⁸. Цей ієрарх займав престол недовго, бо у 1305 р. у Константинополь було послано ігумена Спаського монастиря Петра Ратенського як кандидата на галицьку митрополію. На той час помер київський митрополит Максим. Після його смерті патріарх висвятив

київським митрополитом Петра. На практиці це означало знову злиття обох митрополій. Внаслідок цього діяльність Петра Ратенського (1308-1326) була пов'язана з Москвою і послужила поштовхом для її піднесення, а король Юрій Львович від цього нічого не виграв²⁹.

З Петром Ратенським пов'язана одна цікава пам'ятка, яка дозволяє говорити про тісні контакти Галицько-Волинського королівства з німецькими державами, зокрема з Магдебургом. Відомо, що на замовлення Петра Ратенського (а може і ним самим) була виготовлена дерев'яна фігура Миколи Можайського, яка нині зберігається у Москві в ДТГ. Найближчі її аналоги – надгробки архієпископів Фрідріха фон Веттіна (1152 р.) та Лудольфа фон Віхмана (1192 р.) у магдебурзькій катедрі. Ні Можайськ, ні Москва тоді не мали зв'язків з Магдебургом. Сам митрополит був знаним маляром і, напевне, провів значний час у Володимири або Львові, де існували німецькі колонії (зокрема у Львові німецька колонія мала костьол Марії Сніжної, у якому могли бути зразки скульптур магдебургської школи). Фігуру Миколи Можайського міг виконати митець з оточення митрополита, який мав можливість оглядати такі роботи. Можливо, що такі роботи були у католицькому храмі у Володимири³⁰.

Спірною залишається і дата смерті Юрія Львовича. За Длугошем, 18 березня 1308 р. померла його дружина Євфимія, а 21 квітня 1308 р., якраз на свій день народження, помер і сам король Юрій³¹. Зв'язки галицького короля з польськими князями, точні дати смерті короля і його дружини схиляють до правильності цієї версії. Польські історики навіть вважають, що потреба підтримати юних племінників позбавила Владислава Локетка можливості протидіяти Тевтонському Ордену в його намірах захопити Гданське Помор'я³². М.Кордуба сумнівався у правильності цієї дати, пересуваючи її на 1315 р.³³ Справді, Петро Петуні та його союзники висуваючи Юрія на угорський престол у 1315 р., не могли не знати про його смерть у 1308 р. Вони отримали навіть якусь військову допомогу³⁴. На підтвердження версії Кордуби, Я.Ісаєвич звернув увагу, що вперше самостійними правителями сини Юрія названі у документі, датованому липнем 1315 р., а грамоти, надіслані до Тевтонського Ордену в 1316 р. з підтвердженням угод, укладені їхнім батьком та дідом (подібні грамоти видавалися звично на початку правління), також побіжно свідчать на користь смерті Юрія Львовича у

- ¹⁷ Baumgarten N. Genealoges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle, Roma, 1927, p.47, 50.
- ¹⁸ MPH, t.2, p.853.
- ¹⁹ Balzer O. Genealogia Płastów. Kraków, 1895, s.345-347.
- ²⁰ Balzer O. Genealogia Płastów..., s.453; MPH, t.5, p.880-881.
- ²¹ Włodarski B. Stanovisko Rusi Halicko-Wolynskiej wobec akcji zjednoczeniowej Władisława Łokietka i jego powiązanie z utratą Pomorza Gdańskiego // Zapiski Historyczne. T.2, Toruń, 1962, s.342-343.
- ²² MPH, t.2, p.853.
- ²³ Dlugosz J. Opera omnia cura A.Przezdziecki edita. T.12, Cracoviae, 1876, p.39.
- ²⁴ MGH, t.5, Hannoverae, 1893, p.1152-1154.
- ²⁵ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий міжнародний зізд україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді і повідомлення. Історія. ч.1, Одеса-Київ-Львів, 1999, с.83.
- ²⁶ Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., с.98.
- ²⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. G.Fejer. t.6, v.2, Budae, 1830, p.213-217, 239-240; Lehoczky T. Beregovármegye monographiaja. 1.kötet, Ungvare, 1881, 88-91, 352.l; Мельник В. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Лв., 1970, с.36; Войтович Л. Етюди з давньої історії міста Берегова // Вісник Берегівщини. 1993 р., N 71, 73, 75, 77, 79, 81.
- ²⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. т.2, К., 1993, с.270, 544.
- ²⁹ Соколов П. Русский архиерей из Византии и право его назначения до начала XV в. К., 1913; Кучкин В.А. Сказание о смерти митрополита Петра // ТОДРЛ, т.18, М.-Л., 1962.
- ³⁰ Некрасов А.И. Древнерусское изобразительное искусство. М., 1937, с.203-204; Леонов А.И., Померанцев Н.Н. Деревянная скульптура // Русское декоративное искусство от древнейшего периода до XVIII в. ч.1, М., 1962, с.123, рис.73; Лазарев В.Н. Византийское и древнерусское искусство. М., 1978, с.282; Попов Г.В., Рындина А.В. Живопись и прикладное искусство Твери XIV - XVI века. М., 1979, с.142; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів..., с.94.
- ³¹ Dlugosz J. Opera omnia.., t.12, p.39.
- ³² Włodarski B. Polska i Rus 1194 - 1340. W., 1966, s.238-239; Mysliński K. Polska a ksieſtwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція (Галич, 19-21 серпня 1993 р.). Тези доповідей та повідомлень. Лв., 1993, с.7-8.
- ³³ Кордуба М. Історія Холмщини й Підляшшя. Krakів, 1941, с.93-94
- ³⁴ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. G.Fejer. t.8, v.2, Budae, 1830, p.293, 325.
- ³⁵ Исаевич Я.Д. Галицко-Волынское княжество в конце XIII - начале XIV в.., с.73.
- ³⁶ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб.мат. и исслед. СПб., 1907, с.149.